

ПРОБЛЕМАТИКА ЗАСТОСУВАННЯ ПРАКТИКИ ЄВРОПЕЙСЬКОГО СУДУ З ПРАВ ЛЮДИНИ ПІД ЧАС ЗДІЙСНЕННЯ ПРАВОСУДДЯ

PROBLEMS OF THE APPLICATION OF THE CASE LAW OF THE EUROPEAN COURT OF HUMAN RIGHTS IN THE ADMINISTRATION OF JUSTICE

Цебенко С.Б.,

*кандидат юридичних наук,
доцент кафедри теорії, історії та філософії права
Інституту права, психології та інноваційної освіти
Національного університету «Львівська політехніка»*

Красько С.А.,

*студентка 4 курсу
Інституту права, психології та інноваційної освіти
Національного університету «Львівська політехніка»*

Стаття присвячена визначенню деяких проблемних питань, які виникають під час застосування практики Європейського суду з прав людини в процесі здійснення провадження в національних судах та ухвалення ними відповідних, постанов, рішень, вироків чи інших документів. На підставі аналізу законодавства України показано, що національні суди зобов'язані застосовувати Конвенцію про захист прав людини та основоположних свобод та практику Європейського суду з прав людини як джерело права. Варто звернути увагу, що практику Європейського суду з прав людини можна вважати офіційною формою інтерпретації основних прав людини, які закріплені і гарантовані Конвенцією. А Конвенція є частиною національного законодавства та джерелом законодавчого правового регулювання і правозастосування в Україні.

Досліджено, що можна виокремити декілька проблемних питань, які виникають під час застосування Конвенції про захист прав людини й основоположних свобод та практики Європейського суду з прав людини. Зокрема, проблемним є питання щодо правової природи практики Європейського суду з прав людини як джерела права та прецедентний характер їх рішень. Також виникає питання, чи національні суди мають право, чи зобов'язані враховувати такі рішення під час вирішення конкретних спорів. Відповідно, чи національні суди мають застосовувати рішення Європейського суду з прав людини, які ухвалені проти України, чи також можуть і повинні застосовувати рішення, прийняті проти інших держав-учасниць Ради Європи. Це породжує низку питань, які стосуються своєчасності і повноти офіційних перекладів рішень Європейського суду з прав людини, ухвалених проти України, та бажаного знання англійської та (або) французької мови суддями національних судів України для можливості читання і застосування рішень Європейського суду з прав людини, ухвалених проти інших держав – учасниць Ради Європи. Тому варто звертати увагу і на виховання культури застосування практики Європейського суду з прав людини під час здійснення правосуддя.

Ключові слова: права людини, Європейський суд з прав людини, застосування, захист, національний суд, рішення, прецедент, правосуддя.

The article is devoted to identifying some of the problematic issues that arise when applying the case law of the European Court of Human Rights when conducting proceedings in national courts and adopting relevant, decrees, decisions, sentences or other documents. Based on an analysis of Ukrainian legislation, it has been shown that national courts are required to apply the Convention for the Protection of Human Rights and Fundamental Freedoms and the case law of the European Court of Human Rights as a source of law. It should be noted that the practice of the European Court is considered to be an official court of human rights and can be a form of interpretation of fundamental human rights as enshrined and guaranteed by the Convention. And the Convention is part of national legislation and is the source and regulation of legislative and legal enforcement in Ukraine. It has been investigated that there are several issues that may arise in the application of the Convention and in the protection of human rights of fundamental freedoms and of the case law of the European Court of Human Rights. In particular, the question is the legal nature of the case law of the European Court of Human Rights 3 as a source of law and the precedent character of their decisions. It also raises the question of whether national courts have the right, or, nevertheless, the obligation to take such decisions into account when resolving specific disputes. Accordingly or national enforcement in Ukraine.

It has been investigated that there are several issues that may arise in the application of the Convention and in the protection of the human rights of the fundamental freedoms and the practice of the European Court of Human Rights. In particular, the issue of the legal nature of the case-law of the European Court of Human Rights as a source of law and the precedent of their decisions is problematic. It also raises the question of whether national courts have the right, or, nevertheless, the obligation to take such decisions into account in resolving specific disputes. And, accordingly, whether national courts should apply the European Court of Human Rights judgments against Ukraine, or can taken against Europe. This, in turn, raises a number of questions concerning the timeliness and completeness of official translations of judgments of the European Court of Human Rights against Ukraine, and the desirable and must apply decisions of other States Parties to the Council of 3 English and (or) French language knowledge of judges. national courts of Ukraine to read and apply judgments of the European Court of Human Rights against other member states of the Council of Europe. It is therefore worth paying attention 1 to fostering a culture of application of the practice of the European Court of Justice.

Key words: human rights, European Court of Human Rights, application, protection, national court, decision, precedent, justice.

Постановка проблеми. Сьогодні Європейський суд з прав людини (далі – ЄСПЛ) є однією з основних міжнародних правозахисних інституцій європейської системи захисту прав людини. Рішення та рекомендації ЄСПЛ здійснюють безпосередній вплив на становлення, реформування сучасних національних правозахисних систем та практичне застосування європейських правових стандартів під час прийняття внутрішніх рішень судами.

Ратифікувавши Конвенцію про захист прав людини та основоположних свобод 1950 р. (далі – Конвенція), Україна визнала її дію на своїй території та юрисдикцію Європейського суду з прав людини в усіх питаннях, що стосуються тлумачення і застосування Конвенції. Так, відповідно до ст. 46 Конвенції договірні сторони зобов'язуються виконувати остаточні рішення ЄСПЛ, у будь-яких справах, у яких вони є сторонами [1].

Отже, відповідно до положень Конвенції законодавче визнання обов'язкової юрисдикції ЄСПЛ в усіх питаннях, що стосуються тлумачення і застосування Конвенції, зумовлює вивчення практики ЄСПЛ та застосування національного законодавства з урахуванням позиції ЄСПЛ, оскільки саме в рішеннях ЄСПЛ розкривається зміст більшості положень Конвенції.

Не дивлячись на це, протягом багатьох років імплементація норм Конвенції та застосування практики ЄСПЛ під час здійснення правосуддя в Україні запроваджувались досить повільно, що зумовило масові порушення прав людини і стало причиною численних звернень до ЄСПЛ проти України. Поряд із цим вимога застосування практики ЄСПЛ під час відправлення правосуддя у національних судах ускладнена специфічною природою зазначених рішень як нетрадиційних для національної правової системи джерел права [2, с. 64].

Стан дослідження. Проблематиці застосування практики Європейського суду з прав людини у здійсненні правосуддя приділялася увага у наукових доробках В.Г. Буткевича, О.В. Дзери, Т.І. Дудаш, Р.А. Майданика, В.І. Манукяна, А.М. Мірошниченка, В.П. Паліюка, П.М. Рабіновича, С.П. Рабіновича, Р.Б. Сабодаша, С.В. Шевчука та інших науковців. Проте наразі невирішеною залишається низка питань, пов'язаних із практичними аспектами застосування рішень ЄСПЛ під час здійснення судочинства, зокрема: застосовність рішень ЄСПЛ, ухвалених проти інших держав, прецедентний характер таких рішень, обов'язковість їх урахування судами у вирішенні конкретних спорів тощо. Зазначеними обставинами зумовлюється актуальність дослідження окремих аспектів застосування практики ЄСПЛ під час провадження в національних судах.

Метою статті є визначення проблемних питань застосування практики Європейського суду з прав людини під час провадження в національних судах, виокремлення негативних чинників, що утруднюють ефективне та правильне її використання на рівні національного правопорядку.

Виклад основного матеріалу. З метою регулювання відносин, які виникають у зв'язку з обов'язком

держави виконувати рішення ЄСПЛ у справах проти України, необхідністю усунення причин порушення Україною Конвенції про захист прав людини й основоположних свобод (далі – Конвенція або ЄКПЛ) і протоколів до неї та зі створенням передумов для зменшення числа заяв до ЄСПЛ проти України, Верховною Радою України було прийнято Закон України «Про виконання рішень та застосування практики Європейського суду з прав людини» від 23 лютого 2006 р. № 3477-IV. Відповідно до ст. 17 цього Закону під час розгляду справ суди повинні застосовувати Конвенцію та практику Європейського суду як джерело права [3].

При цьому під практикою Суду Закон розуміється вся без винятку практика Європейського суду з прав людини та Європейської комісії з прав людини (ст. 1 Закону). Водночас необхідно зазначити, що процесуальні кодекси мають своє власне бачення на питання застосування практики ЄСПЛ.

Так, Кримінальний процесуальний кодекс України встановлює, що принцип верховенства права у кримінальному провадженні застосовується з урахуванням практики ЄСПЛ (ч. 2 ст. 8), а кримінальне процесуальне законодавство України також застосовується з урахуванням практики ЄСПЛ (ч. 5 ст. 9) [4].

Своєю чергою Цивільний процесуальний кодекс України визначає, що суд застосовує під час розгляду Конвенції і протоколи до неї, згоду на обов'язковість яких надано Верховною Радою України, та практику ЄСПЛ як джерело права (ч. 4 ст. 10) [5]. Фактично аналогічні норми містяться і в Господарському процесуальному кодексі України (ч. 4 ст. 11) [6].

А відповідно до ч. 2 ст. 6 Кодексу адміністративного судочинства України суд застосовує принцип верховенства права з урахуванням судової практики Європейського суду з прав людини. При цьому ч. 1 ст. 7 Кодексу адміністративного судочинства України визначає, що суд вирішує справи відповідно до Конституції та законів України, а також міжнародних договорів, згода на обов'язковість яких надана Верховною Радою України [7].

Таким чином, практику ЄСПЛ можна вважати офіційною формою інтерпретації основних (невідчужуваних) прав кожної людини, закріплених і гарантованих Конвенцією. А Конвенція, як відомо, є частиною національного законодавства, тобто джерелом законодавчого правового регулювання і правозастосування в Україні. Тому заслуговує на увагу позиція О.В. Колісника про те, що під час здійснення судочинства національні суди повинні посилатися на висновки ЄСПЛ як на безпосереднє джерело права. Але також мають під час винесення рішень враховувати ідеї справедливості і гуманності, а не лише формально тлумачити норми права [8, с. 47].

Варто зазначити, що обов'язкове виконання рішень ЄСПЛ – це невіддільна гарантія та один із головних принципів внутрішньої та зовнішньої діяльності держави в сфері захисту прав людини в Європі. Адже від цього залежить, чи може людина реалізувати свої права та відновити їх у разі порушення.

Як справедливо зазначає А.О. Селіванов, створюване ЄСПЛ право є класичним прецедентним правом, основою якого є принцип “ratio decidendi” («підстава для вирішення»), коли правило, сформульоване судом під час вирішення конкретної справи, стає нормою права для цього ж суду і для внутрішніх судів країн – учасниць Конвенції [9, с. 2].

При цьому слід чітко розуміти різницю між виконанням остаточних рішень ЄСПЛ у будь-яких справах, у яких Україна є стороною, та застосуванням практики ЄСПЛ. Так, дотримання Україною як члена Ради Європи зобов'язань та виконання статті 46 Конвенції, згідно з якою держави-учасниці зобов'язуються виконувати остаточне рішення ЄСПЛ у будь-якій справі, в якій вони є сторонами, зумовлюють державні заходи, спрямовані на виконання рішень ЄСПЛ. Такі заходи можуть бути загальними, тобто спрямованими на вирішення структурної проблеми законодавства або правозастосування, чи індивідуальними, тобто спрямованими на усунення конкретного порушення, визначеного в рішенні ЄСПЛ. Застосування Конвенції органами державної влади здійснюється у поєднанні з практикою ЄСПЛ.

Необхідно звернути увагу на те, що під час аналізу застосування практики ЄСПЛ судами України проблемним є питання щодо правової природи практики ЄСПЛ як джерела права у національному правопорядку. Водночас думки науковців щодо цього питання можна умовно об'єднати у декілька груп.

Так, перша група авторів зауважує на прецедентному характері зазначених рішень. Наприклад, Т. Стоянова прямо вказує, що інститут застосування рішень ЄСПЛ є за своєю суттю різновидом судового прецеденту. У цьому контексті зазначається, що слід відмовитися від негативного ставлення до судового прецеденту, що зумовлене ідеологічною спадщиною. Сучасний правопорядок презюмує той факт, що міжнародна судова організація створює особливу сукупність правил, що мають назву «прецедентне право Ради Європи» або «прецедентне право ЄСПЛ» [10, с. 232].

Друга група вчених є більш поміркованою та зазначає, що, хоча рішення ЄСПЛ і мають прецедентний характер, однак їх не можна прирівнювати до прецедентів у класичному розумінні, яке надається їм у країнах англо-саксонської правової системи. Очевидно, що у такому вимірі прецедентність рішень ЄСПЛ з огляду на їх природу та значення найдоцільніше розглядати з погляду, що передбачає можливість їх застосування не винятково у тотожних справах, а під час вирішення будь-яких справ, у яких порушуються ті чи інші права, гарантовані Конвенцією.

Нині можна виокремити і третій підхід, який заснований на ідеї інтернаціоналізації національних правопорядків та намагається примирити своєрідність природи рішень ЄСПЛ із континентально-правовою традицією, розглядаючи феномен прецедентності через більш широке поняття загальнообов'язковості. Так, В.В. Комаров зазначає, що прецедентність рішень ЄСПЛ слід розглядати не

лише з погляду, власне, прецедентного характеру, тобто кваліфікації їх як прецедентів, а і з погляду загальнообов'язковості. Загальнообов'язковість є ширшою за своїм призначенням властивістю рішень ЄСПЛ. Для практики застосування рішень ЄСПЛ цей аспект є найголовнішим та відбиває необхідність застосування у судовій практиці різних за своїм характером рішень ЄСПЛ [10, с. 232].

Крім того, очевидним є той факт, що в сучасній правовій доктрині, яка відбиває реальний стан юридичної практики у країнах романо-германської правової сім'ї, є поширеною концепція «усталеної судової практики». Відповідно до цієї концепції низка прийнятих судових рішень може розглядатися як переконливий доказ правильного тлумачення правової норми. Ця концепція стала певним еквівалентом англо-саксонської доктрини дії прецедентного права у країнах романо-германської правової сім'ї, і саме у вигляді цієї концепції слід розуміти порядок дії прецедентного права у європейських країнах [2, с. 65].

Разом із тим, як слушно зазначає Р.Б. Сабодаш, сьогодні існує суттєвий дисонанс між позицією Європейського суду та усталеною національною судовою практикою з окремих питань правозастосування [11, с. 284].

Можна констатувати, що національне законодавство не проводить різниці та не встановлює правил застосування практики ЄСПЛ щодо України та іноземних держав під час розгляду справ судами, тобто обидва види практики мають застосовуватися однаково. Різниця між зазначеними видами рішень полягає в тому, що рішення проти України є обов'язковими для застосування та виконання, натомість рішення проти інших держав є обов'язковими лише для застосування, адже містять правові позиції ЄСПЛ щодо тлумачення положень Конвенції.

Разом із тим на практиці виникають очевидні проблеми із застосуванням практики ЄСПЛ проти інших держав, що зумовлені низкою факторів. По-перше, відсутні не тільки офіційні переклади практики ЄСПЛ у справах проти інших держав, а й переклади рішень щодо України також є не всі і потребують часу для перекладу і висвітлення, а отже, українською мовою їх прочитати можна значно пізніше, ніж вони були прийняті. Адже ЄСПЛ ухвалює рішення англійською або французькою мовою, а Україна взяла на себе зобов'язання офіційного перекладу тільки рішень ЄСПЛ, ухвалених проти України. Відповідно, суддям, котрі не володіють мовами оригіналів рішень ЄСПЛ, важко вдало застосовувати рішення ЄСПЛ проти інших держав.

По-друге, під час застосування практики ЄСПЛ варто враховувати і різницю між тими теоріями і термінами, що притаманні різним правовим системам – англо-саксонській і романо-германській. Оскільки не завжди те, що характерно одній правовій системі, варто і доцільно застосовувати в іншій. А тому застосування практики ЄСПЛ із штучним перенесенням понять та концептів англо-саксонської правової системи можуть бути абсолютно незастосовними

у країнах континентальної правової системи і навпаки [10, с. 232].

По-третє, проблема застосування Конвенції та практики ЄСПЛ на рівні національного правопорядку пов'язана з необхідністю не просто знати окремі рішення ЄСПЛ, а й орієнтуватися у конвенційній системі захисту прав людини, ефективно оперувати понятійним апаратом та бути обізнаним з основними концепціями, принципами тлумачення Конвенції з урахуванням всього масиву практики ЄСПЛ. Таким чином, ключовою у цьому контексті є проблема доступності прецедентної практики ЄСПЛ та виховання культури її застосування, що нині є досить актуальним у нашій державі [10, с. 233].

Ще одним питанням, що виникає у цьому контексті, є питання про те, чи є застосування практики ЄСПЛ правом або обов'язком суду, інакше кажучи, чи зобов'язаний суд посилається на норми Конвенції у разі, коли сторони не роблять на них посилання. Безперечно, учасники справи та їхні представники мають право посилається на Конвенцію та весь масив практики ЄСПЛ, і в такому разі суд зобов'язаний розглянути та оцінити такі аргументи, адже ігнорування судом доводів сторін може свідчити про порушення права особи на справедливий судовий розгляд відповідно до п. 1 ст. 6 Конвенції, однією з гарантій якого є вмотивованість судових рішень. Так, у справі «Hiro Balani v. Spain» ЄСПЛ констатував порушення права на справедливий судовий розгляд, встановленого п. 1 ст. 6 Конвенції, через відмову суду вищої інстанції розглянути в своєму рішенні головні доводи, що були покладені в основу апеляційної скарги [10, с. 234].

Поряд із цим варто зауважити, що на суд покладається обов'язок щодо застосування Конвенції та практики ЄСПЛ незалежно від того, чи здійснені були посилання на зазначені джерела права учасниками справи та їх представниками. Інакше кажучи, суддя все одно зобов'язаний розглядати справи з урахуванням положень Конвенції та практики ЄСПЛ з питань її тлумачення та застосування.

У зв'язку з вищенаведеним можна стверджувати, що необхідність застосування Конвенції та рішень ЄСПЛ у здійсненні правосуддя національними судами є очевидною за умови наявності в українському законодавстві прогалин у регулюванні прав людини та основоположних свобод, які визначені у Конвенції та протоколах до неї. Окрім цього, практика ЄСПЛ є необхідною для реалізації основних принципів Конвенції, оскільки чинному законодавству вони не відомі (наприклад, «справед-

ливий баланс», «справедлива сатисфакція» тощо) [11, с. 285].

Варто підкреслити, що суди України під час вирішення тих чи інших конкретних справ не можуть обмежуватись посиланнями на рішення ЄСПЛ. Вони існують у єдності з положеннями самої Конвенції, а останні своєю чергою мають використовуватись як додаткове джерело права в системному зв'язку із загальними принципами права та положеннями Конституції України. Застосування Конвенції та рішень ЄСПЛ доцільно представити як формулу: стаття Конвенції – ratio decidendi міститься в резолютивній частині, а відповідне цій статті рішення ЄСПЛ (obiter dictum) висвітлюється в мотивувальній частині [2, с. 66].

Говорячи про вплив практики ЄСПЛ на суди загальної юрисдикції, варто вказати, що ще свого часу Верховний Суд України у своєму рішенні від 14 липня 2005 року у справі щодо виконання рішення «Мельниченко проти України» стосовно бездіяльності Центральної виборчої комісії України висловив таку правову позицію, яка характеризує такий вплив: «...рішення Європейського суду з прав людини, якими надаються тлумачення та практика застосування положень Конвенції, є формою прецедентного права, що розширює нормативний обсяг Конвенції, встановлюючи нові загальнообов'язкові правила». Але суди загальної юрисдикції неохоче беруть до уваги практику Суду та зазвичай не керуються нею у ухваленні рішення [11, с. 287].

При цьому з кожним роком коло суддів, які посилаються на рішення ЄСПЛ, збільшується. Так, відповідно до досліджень Української Гельсінської спілки з прав людини та Вищого спеціалізованого суду України з розгляду цивільних та кримінальних справ, було встановлено, що станом на 2016 рік в Єдиному державному реєстрі судових рішень зафіксовано 5 420 судових рішень з посиланням на практику ЄСПЛ [2, с. 65].

Висновки. Отже, можна підсумувати, що практика ЄСПЛ відіграє важливу роль у процесі реформування правосуддя, оскільки сприяє наближенню національної правової системи до європейських стандартів з прав людини. Чинне законодавство не може повноцінно забезпечувати захист особи чи встановити справедливість, якщо воно належно не виконується. На основі вже наявних сьогодні рішень ЄСПЛ судді можуть правильно зрозуміти норму закону та доцільно її застосовувати, що слугуватиме покращенню забезпечення прав людини, правильному розумінню та виконанню Конвенції в Україні.

СПИСОК ВИКОРИСТАНИХ ДЖЕРЕЛ:

1. Конвенція про захист прав людини і основоположних свобод: міжнар. док. від 04.11.1950 / Рада Європи. *База даних «Законодавство України»* / ВР України. URL: https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/995_004 (дата звернення: 16.03.2020).
2. Толкачова І.А., Пущик І.М. Особливості застосування практики Європейського суду з прав людини при здійсненні правосуддя в Україні. *Юридичний вісник*. 2018. № 3. С. 64–68.
3. Про виконання рішень та застосування практики Європейського суду з прав людини: Закон України від 23 лютого 2006. № 3477-IV. *База даних «Законодавство України»* / ВР України. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/3477-15> (дата звернення: 16.03.2020).
4. Кримінальний процесуальний кодекс України: Закон України від 13.04.2012. № 4651-VI. *База даних «Законодавство України»* / ВР України. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/4651-17> (дата звернення: 16.03.2020).

5. Цивільний процесуальний кодекс України: Закон України від 18.03.2004. № 1618-IV. *База даних «Законодавство України»* / ВР України. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/1618-15> (дата звернення: 16.03.2020).
6. Господарський процесуальний кодекс України: Закон України від 06.11.1991. № 1798-XII. *База даних «Законодавство України»* / ВР України. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/1798-12> (дата звернення: 16.03.2020).
7. Кодекс адміністративного судочинства України: Закон України від 06.07.2005. № 2747-IV. *База даних «Законодавство України»* / ВР України. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/2747-15> (дата звернення: 16.03.2020).
8. Колісник О.В. Удосконалення здійснення судочинства в Україні в контексті практики Європейського суду з прав людини. *Науковий вісник Чернівецького університету: збірник наук праць*. Чернівці, 2008. С. 46–51.
9. Селіванов А.О. Право тлумачити закони та юридичні наслідки застосування офіційної інтерпретації. *Вісник Верховного Суду України*. 2006. № 7. С. 2–6.
10. Гаврилук О. Проблемні питання застосування практики Європейського суду з прав людини національними судами. *Підприємництво, господарство і право*. 2018. № 4. С. 231–238.
11. Андрійченко О. Практика Європейського суду з прав людини у здійсненні правосуддя. *Підприємництво, господарство і право*. 2019. № 4. С. 284–288.